

המדרש ופרשנותו לאור השינויים החלים בשפה העברית

אפרים שימלמן

"אמר רב יהודה - רב, כל מה שבא הקב"ה בעולמו זכר ונקבה בראם ואף לויתן... מה עשה הקב"ה, סירס את הזכר והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבוא..." (בבא בתרא ע"ד ע"ב)

בשנת 1950 התפרסם מחקר פרי עבודתם של שני מדענים אמריקנים. המחקר עסק בקצב השתנות השפה. המומחים האמריקנים ללשון הוכיחו במחקרם כי כל שפה משתנה באופן תדיר ובקצב קבוע.

המחקר העלה כי לאחר כאלף שנה נותרים מן המילים המקוריות כ-81%. כעבור אלף שנה נוספים נותרים 66% ללא שינוי, ולאחר אלף שנה נוספים נותרים מן המילים המקוריות 53% בלבד. המחקר קיבל אימות מבדיקות פחמן של שרידי יישובי האלוטים. בדיקות אלו שנתנו אומדן של כשלושת אלפיים שנה נמצאו תואמות לאחוז השוני בין שפת של תושבי האיים לבין שפת האסקימוסים ומן המפורסמות הוא כי תושבי האיים האלוטים הנם צאצאי האסקימוסים.

בקוראנו את המדרש עלינו לנקוט במשנה זהירות. אין ספק, כי המדרש אשר נכתב לפני כאלפים שנה נוקט בלשון תקופתו ושפתנו שונה לכאורה בכ-1/3 שלם! עלינו ל"חפש" לברר ולאמת ולא לקבל את לשון המדרש כפשוטו. עלינו לזכור כי בשעה שאנו קוראים ולומדים את המדרש אנו קוראים אותו בשפת זמננו.

כיצד נתמודד עם בעיה זו?

ובכן, ראשית, העברית - לשון הקודש - הייתה במשך תקופה ארוכה בבחינת "שפה מתה". ניתן להניח, במידה רבה של ביטחון, כי שפה שאיננה משמשת כשפת יום-יום השינויים בה פחותים יותר.

שנית, נוכל לשחזר את התפתחות השפה, ובכך לאמוד על אמיתות פרשנותנו. (ואכן זו הדרך בה צעדו הראשונים בפרשנותם למדרש כפי שנראה)

השפה העברית הייתה "שפה מתה" וכיום היא עוברת הליך תחייה. היות ושפה מתפתחת בדרך בה מילים אשר שימשו לביטוי דבר מה, מקבלים משמעות נוספות, בדרך של השאלה. הרי דווקא בזמננו נוכל לגלות כי ביטויים של המדרש מתאימים לשפת היום - יום שלנו.

כאשר ניגשים להוכיח טיעון ניתן להציג רשימה ארוכה מאוד של הוכחות שאינם דווקא חד משמעיות אך משקלם הרב הוא המספק את ההוכחה הנדרשת. הקורא משתכנע מכמות החומר הרב המוצגת לפניו. יתרונה של שיטה זו הוא במרכיב הפסיכולוגי. לקורא קשה להתעלם מהוכחות ההולכות ונערמות לפניו. ניתן לומר כי שיטה זו פועלת בדרך של שחיקתו המנטלית של הקורא.

וישנה שיטה אחרת, ניתן להציג הוכחה אחת ויחידה, הוכחה בודדת, אך הוכחה שאינה מוטלת בספק. זו דרכו של הרמב"ם בספרו מורה נבוכים. במסגרת מאמר מקוצר מן הראוי שננקוט בשיטה זו.

במדרש תנחומא ספר בראשית פרשת ויגש מובא כי לאחר מכירת יוסף אמר הקב"ה על יהודה: אתה לא יודע מה זה כאשר אבא מאבד בן. לכן אתה (יהודה) תתחתן, יהיו לך בנים והם ימותו. אז תדע מה פרוש הדבר לאבד בן!
המדרש בשפתו כותב "אתה **טגנת** את אביך".

"ויבך אותו אביו - מה כתיב אחריו? והמדנים מכרו אותו וגו'. אמר ליה הקב"ה ליהודה, אין לך בנים עד עכשיו ואין אתה יודע צער בנים אתה **טגנת** את אביך והטעית אותו בטרופ טורף יוסף חייך תשא אשה ותקבור את בניך ותדע צער בנים..."

הרי זה דומה למה שאנו אומרים בעברית כיום "לבשל אותו על אש קטנה"

הרמב"ם בספרו - מורה נבוכים - ערך בחלקו של הספר מעיין מילון למילים בלשון הקודש. המילה אכל, הסביר הרמב"ם, יש לה שלוש משמעויות. (מורה נבוכים חלק ראשון פרק ל' בתרגומו של הרב קאפח)
המשמעות הראשונה והבסיסית היא האכילה.

"**אכל**. מלה זו הנחתה הראשונה בלשון לאכילת החי מה שאוכל מן המזון, וזה מה שאין צורך להביא לו דוגמא..."

המשיך הרמב"ם והסביר, בגלל שהדבר שאותו אוכלים **נעלם** לכן התפתח בעברית ביטוי שלדבר שנעלם אומרים נאכל.

"וכן כלל הלשון במושג אכילה שני ענינים, הענין האחד הוא אבדן הדבר הנאכל וכליונו, כלומר הפסד צורתו תחילה... הושאל לשון אכילה לכל אבדן ולכל השמדה ובכלל לכל עקירת צורה, ואכלה אתכם ארץ אויביכם, ארץ אוכלת יושביה, חרב תאכלו, תאכל חרב, ותבער בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה, אש אוכלה הוא, כלומר ישמיד המורדים בו כהשמדת האש למה שהיא משתלטת עליו וזה הרבה..."

גם כיום בעברית לניצחון בויכוח בו מתבטלת דעת היריב אנו משתמשים בביטוי "אכלת אותה" הביטוי אכילה משמש במושג כילוי.

אך למילה אכל יש משמעות נוספת, הוסיף הרמב"ם. בגלל שבזכות האכילה אנו גדלים, לדבר גורם

לגדילה משתמשים במלה אכל. לכן **ללמידה שגורמת לגדילת האדם בשכל** משתמשים במילה אכילה.

"והענין השני גדול החי במה שאוכל מן המזון, והתמדת קיומו בו, והמשכיות מציאותו, ותקינותו כל כוחות הגוף בו. ... ולפי הענין האחרון הושאל לשון אכילה למדע וללמוד, ובכלל להשגות השכליות אשר בהם יתמיד קיום הצורה האנושית באופן היותר שלם, כקיום הגוף במזון במצבו הטוב ביותר, לכו שברו ואכלו, שמעו שמוע אלי ואכלו טוב, אכול דבש הרבות לא טוב, אכל בני דבש כי טוב ונופת מתוק על חכך כן דעה חכמה לנפשך, וגם שמוש זה רב בדברי חכמים כלומר שמכנים את הלימוד באכילה, תא אכלו בשרא שמינא בי רבא, ואמרו כל אכילה האמורה בספר זה אינה אלא חכמה ובמקצת נוסחאות תורה. וכן הרבה הו קוראים את החכמה מים ..."

לאחר שהסביר הרמב"ם כי המילה אכילה משמשת לביטוי של למידה, גדילה שכלית. מבינים אנו היטב את דברי הגאון מוילנא בספרו – אבן שלמה. הגר"א מסביר את המדרש האומר כי עתידים צדיקים לאכול מבשר ליתן הסברו הוא שהמילה אכילה משמשת בהוראת למידה.

"סעודת לויטן, הוא הדעה שתתרבה בארץ שהוא השמחה אשר אין למעלה ממנה. וכן משה רבינו נקרא הלויטן. וע"ז נאמר יצרת לשחק בו והוא השעשוע של הקב"ה עם הצדיקים שמחדש להם התורה וכו'. וכמ"ש ויחזו את האלוקים ויאכלו וישתו. והראיה היא ההשגה. והוא האור הגנוז לצדיקים. ויהיה פנימיות התורה בהתגלות כמו עכשיו פשוטו של תורה. וע"כ יהיה חירות מכל המקטריגים וכמ"ש לא ירעו ולא ישחיתו וכו' כי מלאה הארץ דעה וכן יין המשומר הוא סודות התורה שיתגלו ע"י משה ועל אותו הזמן נאמר יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו בב"א כי"ר."

בפירוש המילה לויטן יש שהסבירו שזה צמד מילים לויט חן. ויתכן פירוש נוסף והוא: איך אנו קוראים לאדם שהוא "הגדול מכולם" אנו מכנים אותו בשם – הלויטן. משה רבינו נקרא הלויטן. לכן כונת המדרש שלעתיד לבוא ילמדו הצדיקים את התורה ברמה הגבוהה ביותר ברמתו של משה רבינו.

ספרו של הפילוסוף הובס על התפתחות החברה האנושית שלדעתו הייתה בדרך של התקבצות היחידים מסביב "לגדול מכולם" נקרא – הלויטן.

אף הרשב"א ממשיך בדרך זו. את המדרש שהקב"ה הרג את הלויטן ומלחו לעתיד לבוא לסעודת הצדיקים מסביר הרשב"א בדרך הבאה. נקדים ונסביר כי כדי לשמר בשר היו משתמשים או בעישון או במליחה לכן הייתה למלח חשיבות עצומה. היסטוריונים טוענים כי למס על המלח היה חלק חשוב בסיבות שהביאו למהפכה הצרפתית.

מסביר הרשב"א על ידי מליחה הדבר משתמר לכן בעברית לשמר דבר אומרים למלוח ופירוש המדרש מלחו ללויתן הוא : הקב"ה שומר את זה לעתיד לבוא.

"אל תרחיק להיות הצדיקים לעולם הבא סעודות כפשטי הדברים שבאו להם במקצת ההגדות בתלמוד ובמדרשים, שאין להם ז"ל באותם סעודות כוונת המאכל לבד מילוי הכרס ולהנאת הגרון שאין זה ענין העולם הבא ... גם ידעת שהדבר המעמיד כינו אותו במליחה כאמרם : מלח מחסר ממון, וממנו ברית מלח עולם, מפני שהמלח מעמיד מלקבל ההפסד ..."

גם בשפה האנגלית נוצרה מקבילה דומה. המילה משכורת salary התפתחה מהמילה מלח salt כי בצבא הרומאי לפעמים חולקה המשכורת בשווה כסף - מלח.

"ויצו ה' אלוקים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל. ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות." (בראשית ב' טז'- יז')
 "והנחש היה ערום מכל חית השדה... ויאמר הנחש אל האשה אל מות תמתן. כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלוקים יודעי טוב ורע" (בראשית ג' א'- ר')

"והייתם כאלוקים - יוצרי עולמות" רש"י שם.

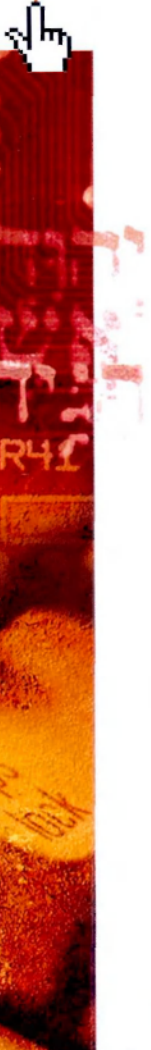
המפרשים עמדו על השאלה איך יתכן שהנחש דיבר ? רבינו סעדיה גאון הסביר כי הנחש לא דיבר אלא היה זה מלאך שהיה שם. הובאו דבריו באבן עזרא.

"ויאמר רב סעדיה גאון אחר שנתברר לנו שאין דבור ודעה כי אם באדם לבדו נצטרך לומר כי הנחש גם האתון לא דיברו..."

הספורנו הסביר נחש הינו דבר המביא נזק רב ורואים אותו (את הנחש) מעט לכן לדבר שמביא נזק רב והוא אינו נראה לעין נקרא בעברית - נחש. יצר הרע נקרא נחש כי נזקו רב והוא אינו נראה לעין.

"והנחש. הוא שטן הוא יצר הרע החזק עם מעוט היותו נראה. כי אמנם יקרא הדבר בשם איזה דומה לו כמו שנקרא המלך אריה כאמרו עלה אריה מסבכו ויקרא האויבים המזיקים נחשים צפעונים אשר אין להם לחש כאמרו הנני משלח בכם נחשים צפעונים וכו'. ועל זה הדרך קרא בזה המקום את היצר הרע המחטיא נחש, בהיותו דומה לנחש אשר תועלתו במציאות מעט מאוד ונזקו רב עם מעוט הראותו..."

ומהו עץ הדעת ? מה עשתה האכילה מפרי העץ, לאדם ולאישה ?

הרמב"ם בספרו מורה נבוכים חלק שני פרק ל' נתן רמז, אך סתם את הדברים.

"ודע כי הדברים הללו אשר אזכיר לך מדברי חכמים הם דברים בתכלית השלמות, ובאורם ברור לאשר הזכירם לו, ומחוכמים מאוד, ולפיכך לא אאריך בפירושם ולא ארחיב הדבור בהם כדי שלא אהיה מגלה סוד, **אבל עצם הזכירי אותם בסדר מסוים ובהערות קלות יספיק להבנתם לכמוך.**

מזה אמרם כי אדם וחוה נבראו יחד מאוחדים אחר באחר ושהוא נחלק ונלקח חציו והוא חוה וניתן כנגדו, ואמרו אחת מצלעותיו רוצה לומר אחד צדדיו, ולמדו מן צלע המשכן, אשר תרגמו סטר משכנא, וכך אמרו מן סטרוהי. והבן זה היאך בא הבאור שהם שנים מבחינה מסויימת והם אחד, כמו שאמר עצם מעצמי ובשר מבשרי, והוסיף חזק לכך באמרו כי השמות אחידים על שניהם יחד, אשה כי מאיש לקחה זאת, וחזק איחודם ואמר ודבק באשתו והיו לבשר אחד. והנה כמה חמורה סכלות מי שאינו מבין שכל זה לעניינים בהכרח והנה נתבאר זה.

וממה שאתה צריך לדעת, מה שבארו במדרש, והוא שהם הזכירו כי הנחש רכוב, ושהוא היה כגודל גמל, ושרכבו הוא אשר הטעה את חוה, ושהרכב היה סמאל, והם מניחים שמות הללו בסתם על השטן, תמצאם אומרים בכמה מקומות כי השטן רצה להכשיל אברהם אבינו עד שלא ייענה להקרבת יצחק, וכן רצה להכשיל יצחק שלא ישמע לאביו, והזכירו עוד בפרשה זו כלומר בעקידה, אמרו בא סמאל אצל אבינו אברהם אמר לו מה סבא הובדת לבך וגו'. הנה נתבאר לך כי סמאל הוא השטן, וגם שמות הללו לענין, כמו שמות הנחש לענין. ואמרו בבואו לפתות חוה היה סמאל רוכב עליו והקב"ה שוחק על הגמל ורוכבו.

וממה שאתה צריך לדעת ולהתעורר עליו כי הנחש לא ניגש אל האדם כלל ולא דבר עמו, אלא היה חוזרו וגישתו לחוה, ובאמצעות חוה הוזק אדם ואבדו הנחש, והאיבה הגמורה אינה מצויה אלא בין הנחש וחוה ובין זרעו וזרעה, ואין ספק שזרעה הוא זרע אדם. ויותר מופלא מזה התקשרות הנחש בחוה כלומר זרעו בזרעה ראש ועקב, והיותה נוצחתו בראש והוא נוצחה בעקב, והנה גם זה ברור.

ועוד מן האמרות הנפלאות אשר פשוטן בתכלית הזרות, ואם הבנת פרקי מאמר זה כפי שראוי להבינם תתפלא על חכמת המשל הזה ותיאמו למציאות, והוא אמרם, משבא נחש על חוה הטיל בה זוהמה, ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, גויים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן וכלכל גם את זה ..."

הרמב"ן בפירושו לתורה בראשית ב' ט' הביא דעה כי פרי עץ הדעת גרם לחיזוק תאוות המשגל.

"... אמרו המפרשים כי היה פריו מוליד תאוות המשגל ולכן כסוי מערומיהם אחרי אכלם ממנו והביאו לו דומה בלשון זה מאמר ברזילי הגלעדי האדע בין טוב לרע כי בטלה ממנו התאוה היא"

הרמב"ן אינו מקבל דעה זו. לדעתו התחזק בהם כוח הרצון.

"ואיננו נכון אצלי בעבור שאמר והייתם כאלוקים יודעי טוב ורע. ואם תאמר כיחש לה? הנה ויאמר אלוקים הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע. וכבר אמרו שלשה אמרו אמת ואבדו מן העולם ואלו הן: נחש, ומרגלים ודואג האדומי. והיפה בעיני, כי האדם היה עושה בטבע מה שראוי לעשות כפי התולדות כאשר יעשו השמים וכל צבאם פועלי אמת שפעולתם אמת ולא ישנו את תפקידם ואין להם במעשיהם אהבה או שנאה ופרי האילן הזה היה מוליד הרצון והחפץ שיבחרו אוכליו בדבר או בהפכו לטוב או לרע. לכן נקרא עץ הדעת טוב ורע כי הדעת יאמר בלשונינו על הרצון. כלשונם לא שנו אלא שדעתו לחזור ושדעתו לבנותו וכל הכתוב מה אדם ותדעהו תחפוף ותרצה בו כי ידעתך בשם בחרתיך מכל האד' וכן מאמר ברזילי האדע בין טוב לרע שאבד ממנו כוח הרעיון לא היה בוחר בדבר ולא קץ בו. והיה אוכל מבלי שיטעם ושומע מבלי שיתענג בשיר. ..."

הרמב"ן אם כן הביא שתי דעות מהי הוראת המילה - דעת. האם הכוונה כמו "והאדם ידע את חוה אשתו" או הוראת המילה דעת היא - הרצון. לעיל הובא כי בלשון הקודש אכילה משמשת לעיתים כהשאלה ללמידה, להשגה שכלית. זהו לדעתנו המפתח להבנת פרשת אכילת פרי עץ הדעת. הוכחה לדבר ניתן למצוא בדברי הרמב"ן בספרו - שער הגמול - כי אלוקים הניח את האדם בגן עדן שזהו המקום בו על ידי התבוננות יוכל האדם להגיע להשגה השכלית הגבוהה ביותר.

"... ואלו הראשון מעשה ידיו של הקב"ה מבחר בני אדם היה בתבונה ובדעת והשכינו הקב"ה במבחר המקומות להנאת הגוף וצייר במקום שהוא הנכבד כל מעשה עולם העליון הוא עולם הנשמות בציוור גשמי להבין משם יסודי כל נברא גופי ומלאכי ... על כן שוכני ג"ע שהוא מבחר המקומות למדין סודות העליונים בציורי הדברים ורואים מראות אלוקים בחברת העליונים מן המקום שהוא ומשיגין כל מה שיכול הנברא להשיג כלימוד משה רבינו בסיני שנאמר אשר אתה מראה בהר ..."

אם כן, ניתן להסביר כי לאדם בגן עדן נאסר להשכיל בתחום מסוים וזהו חטא אכילת פרי עץ הדעת. מהו תחום זה? שאלה זו נשאיר בידי הקורא להסיק לבדו, לעצמו.

אפרים שימלמן בוגר ישיבות מחבר ספרי הלכה והגות. תחום מומחיותו בידי חושן משפט. כיום אפרים חוקר את ההיסטוריה היהודית על פי המדרש ומוציא לאור סידרת ספרים העוסקת באפוס הגדול של העם היהודי. יצאו לאור ספריו: "סוכת זיכרון" - העסק בדוגמאות למתודה שאלה-תשובה; "משא השבת" - על הניתוח הלוגי של הגדרת מלאכת שבת; "הגדה של פסח" - סיפור ההיסטורי של לידת העם היהודי במצרים על פי ניתוח מקבילות היסטורית, וכן מאמר על הפילוסופיה של ההיסטוריה על פי היהדות.